

УДК 373.3.015.31:316.42:159.942

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Вікторія Гринько

доктор педагогічних наук, професор кафедри природничо-математичних
дисциплін та інформатики в початковій освіті
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID ID 0000-0001-9834-7181
grinko2703@gmail.com

Тетяна Євтухова

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-математичних
дисциплін та інформатики в початковій освіті
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID ID 0000-0002-2586-4361
evtuhovaddpu@gmail.com

Анна Філіпова

старший лаборант кафедри природничо-математичних дисциплін та
інформатики в початковій освіті
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID ID 0000-0002-0592-8030
filipova1406@gmail.com

Анотація. У статті схарактеризовано особливості соціально-емоційного розвитку учнів початкової школи; розкрито сутність поняття «соціально-емоційні навички учнів початкової школи. Зазначено, що соціально-емоційний розвиток є одним із найважливіших факторів для повноцінного розвитку дитини, адаптації її до життя у соціумі, збереження психічного здоров'я і підготовки до подальшого навчання. Соціально-емоційний розвиток учнів початкової школи передбачає формування соціально-емоційних навичок. Визначено, що соціально-емоційними навички учнів початкової школи є поведінка та установки, які допомагають дитині ефективно орієнтуватися в особистих і соціальних ситуаціях, а саме контролювати емоції, спілкуватися з навколишніми та ставити цілі. Реалізація програми соціально-емоційного та етичного навчання в освітніх закладах розглядається як один із ефективних шляхів розвитку соціально-емоційних навичок.

Ключові слова: соціально-емоційний розвиток учнів початкової школи; соціально-емоційні навички учнів початкової школи; програма соціально-емоційного та етичного навчання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Нова українська школа (НУШ) – найважливіша реформа Міністерства освіти і науки України. Основна

мета – сформувати школу, у якій учням буде безпечно і комфортно навчатись і яка даватиме не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Пріоритетом розбудови Нової української школи є формування безпечного, комфортного освітнього середовища. Школа розглядається як простір повноцінного розвитку дітей в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого психологічного і соціального клімату, що підтримує особистість, своєчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей.

Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти. Замість запам'ятовування фактів та визначень понять, учні набувають компетентностей. Це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватись, проводити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Велика увага приділяється ключовим компетентностям НУШ: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) та іноземними мовами, математична компетентність, основні компетентності у природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність і здорове життя (Концепція «Нова українська школа», 2016).

Усі перелічені компетентності однаково важливі й взаємопов'язані. Кожну з них діти набувають під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти. Спільними для всіх компетентностей є наскрізні (м'які) вміння: читати і розуміти прочитане, висловлювати думку усно і письмово, критичне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, виявляти ініціативу, творити, розв'язувати проблеми, оцінювати рішення, конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, здатність співпрацювати в команді..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування освіти в Україні висвітлено у працях Н. Бібік, О. Ковнір, І. Лопушинського, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.; особливості формування компетентностей у молодших школярів у Новій українській школі досліджують В. Городяненко, О. Ліба, О. Хома; проблему розвитку наскрізних умінь у молодших школярів вивчають Т. Котик, Н. Крамар, Л. Голоцукова та ін.; соціально-емоційний розвиток дітей розглядають І. Савчин, С. Якімова, J. Cohen, N. Onunaku, S. Clothier, J. Popp та ін.; шляхи впровадження в освітній простір України програми соціально-емоційного та етичного навчання пропонують О. Глоба, Л. Гриневич, Т. Дрожжина, О. Елькін, О. Масалітіна та ін.

Дослідження особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку

висвітлено в працях низки науковців, які вивчають емоційний розвиток (Г. Валькова, Р. Новікова, Р. Павелків, І. Сухопара), соціальний розвиток (О. Поліщук, В. Сергієнко, О. Матвієнко), фізіологічний розвиток (С. Марченко, О. Аксьонової), розвиток соціально-емоційних навичок (Г. Рекун, М. Свіденська, D. Jones, M. Greenberg, M. Crowley), вплив батьківства на розвиток соціально-емоційних навичок (G. Moroni, C. Nicoletti, & E. Tominey), вплив навчання соціально-емоційним навичкам на успішність навчання (D. Antognazza, J. Sorrenti, U. Zölitz, D. Ribeaud & M. Eisner) та ін.

В Аналітичному огляді «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в межах реформи «Нова українська школа» представлено: аналіз освітньої політики щодо сприяння соціально-емоційному навчанню; аналіз стандартів та освітніх програм середньої школи щодо сприяння соціально-емоційному навчанню; огляд наявних практик учителювання щодо соціально-емоційного навчання; огляд сприйняття та готовності освітян щодо соціально-емоційного навчання; оцінювання спроможностей для розвитку людських ресурсів із соціально-емоційного навчання (Гриневич, Дрожжина, Глоба, 2021).

Науковці підкреслюють, що розвиток соціально-емоційних навичок молодших школярів є одним з актуальних завдань педагогічної науки та практики.

Разом із тим деякі аспекти означеної проблеми залишилися поза увагою дослідників: недостатньо розкрито можливості розвитку соціально-емоційних навичок, що негативно позначається на якості побудови взаємостосунків у дитячому колективі та рівні емпатії учнів.

Загалом, проблеми, що виникають у процесі розвитку соціально-емоційних навичок молодших школярів, є відображенням суперечностей між: сучасними вимогами суспільства до особистості та недостатнім методичним забезпеченням освітнього процесу; зростанням кількості психолого-педагогічної інформації щодо можливостей розвитку соціально-емоційних навичок та недостатньою обізнаністю в цьому питанні на рівні сім'ї.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розглянути теоретичні аспекти у з'ясуванні сутності поняття розвитку соціально-емоційних навичок в учнів початкової школи.

Результати дослідження. Молодшими школярами вважають дітей віком від 6–7 до 10–11 років, які навчаються в 1–4 класах сучасної школи. Цей віковий період завершує етап дитинства. Опановуючи новий для себе вид діяльності – навчання, молодші школярі ще багато часу й енергії віддають грі. У цих видах діяльності розгортаються їхні стосунки з однолітками і дорослими, особистісне психічне життя і психічний розвиток, формуються психічні новоутворення,

завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи (Савчин, 2011).

С. Якименко (2008) виокремлює основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність й усвідомленість усіх психічних процесів та їхня інтелектуалізація, їхнє внутрішнє опосередкування, яке відбувається завдяки засвоєнню системи наукових понять; усвідомлення своїх особистісних змін у результаті навчальної діяльності, яка є домінуючою в цьому віці.

У молодшому шкільному віці в дитини активно розвивається здатність до емпатії, вона починає проявляти співчуття, співпереживання, що забезпечує розвиток у неї міжособистісного емоційного інтелекту. Це сприяє підвищенню здатності дітей розуміти не тільки власні емоції, а й переживання і почуття інших людей.

Дослідник Р. Павелків (2011) вважає, що молодший школяр починає більш стримано виявляти власні емоції, особливо негативні, що пов'язано з розрізненням ситуацій, у яких можна чи не можна виявляти власні почуття, тобто довільність поведінки поступово починає позначатися на сфері почуттів. Проте, загалом для дітей характерні вразливість і чуйність.

Джерелом емоцій для дітей молодшого шкільного віку є гра, спілкування з однолітками, успіхи в навчанні, оцінка їх учителем, однокласниками, батьками. У процесі забезпечення емоційності освітнього процесу нової української школи варто спиратися на особливості сформованості емоційної сфери дитини (Сухопара, 2019).

Наслідки емоційної неосвіченості виявляються у значному збільшенні міжособистісних конфліктів, випадків агресії, жорстокості, насильства тощо (Новікова, Валькова, 2021).

Становлення і розвиток особистості в молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (долучення до групи ровесників) (Савчин, Василенко, 2006).

В. Сергієнко (2018) в результаті вивчення рівня соціального розвитку школярів зазначає, що школярі, які систематично займаються в спортивних секціях, мають вищий рівень психічного розвитку, сформовану мотивацію та морально-етичну орієнтацію, легше комунікують з однолітками, ніж школярі, які займаються фізичною культурою виключно в школі або ж крім обов'язкових уроків фізичної культури самотійно виконують фізичні вправи.

На думку J. Cohen, N. Onunaku, S. Clothier, J. Poppe (2005), соціально-емоційний розвиток – це поступовий інтеграційний процес, завдяки якому діти набувають здатності розуміти, переживати, виражати емоції та керувати ними і

розвивати значущі стосунки з іншими; соціально-емоційний розвиток охоплює широкий спектр навичок, залучаючи, але не обмежуючись ними: самосвідомість, спільна увага, теорія розуму (або розуміння поглядів інших), самооцінка, регулювання емоцій, дружби і розвиток ідентичності.

F. Abdulla, M. Kasese-Nara (2020) зазначають, що недостатній соціально-емоційний розвиток дітей має своїми наслідками труднощі в адаптації до нових умов та людей. Діти відчувають труднощі у висловленні своїх емоцій, їм складно підтримувати тісний контакт і заводити нових друзів. Дослідниця І. Якимова (2019) наголошує на тому, що низький соціально-емоційний розвиток призводить до низької успішності, постійної фізичної агресії, проблем із психічним здоров'ям та антисоціальної поведінки.

Отже, молодший шкільний вік – період розвитку емоційного та соціального інтелектів: діти емоційно сприймають навколишній світ і водночас відбувається активний інтелектуальний розвиток. Зростає здатність до ідентифікації, контролю та рефлексії емоційних станів та вчинків, прояву емпатії, використання емоційної інформації у спілкуванні з навколишніми, виборі способів досягнення мети. У цей час у дітей активно розвивається розуміння психічного світу іншої людини, більш складних внутрішніх станів (таких як думки, переконання, уявлення та знання), що дозволяє їм робити глибші оцінки людських вчинків. Розуміння емоційних станів може бути важливим провідником у розвитку складніших уявлень. У цей час відбувається зміна провідної ігрової діяльності на навчальну та усвідомлення нової соціальної ролі в суспільстві, що впливає на зміну самооцінки та взаємин у сім'ї та з однолітками. Саме тому молодший шкільний вік оптимальний для соціально-емоційного розвитку.

Соціально-емоційні навички – це одні з найважливіших навичок 21 століття, які допомагають людині бути більш ефективною та успішною у швидкозмінливому, складному та неоднозначному світі.

Соціально-емоційні навички – це поведінка та установки, які допомагають людям ефективно орієнтуватися в особистих і соціальних ситуаціях, а саме: контролювати емоції, спілкуватися з навколишніми та ставити цілі (Реун, Свіденська, 2019).

Зарубіжні науковці (Jones, Greenberg, Crowley, 2015) зазначають, що розвиток соціально-емоційних навичок у дитинстві має позитивний вплив на соціальну адаптацію, фізичне та психічне здоров'я людини в подальшому житті. Основними соціально-емоційними навичками вони називають самосвідомість, самоврядування, соціальну обізнаність, здатність спілкуватися, висловлюватись, вміння слухати та вміння вирішувати проблеми, постановку реалістичних і

позитивних цілей та можливість їхнього досягнення, здатність будувати здорові, позитивні та щасливі стосунки. J. Cohen (2006) вважає, що соціально-емоційні навички, знання та настрої створюють основу для участі в демократії та поліпшенні якості життя. Автор зазначає, що соціальна, емоційна, етична та академічна освіта є невід'ємним правом людини, що має бути у всіх, хто навчається, і що ігнорування цього означає соціальну несправедливість.

Дослідження (Moroni, Nicoletti, & Tominey, 2019) підтверджують, що молодший шкільний вік має вирішальне значення для розвитку соціально-емоційних навичок, оскільки діти з низькими навичками у віці 6 років виходять на іншу траєкторію розвитку навичок до 11 років, порівняно з дітьми з більш високим рівнем розвитку. Тому втручання саме в цей період є ефективним. Автори наголошують на важливому впливі батьківства та державної політики.

Отже, під соціально-емоційними навичками учнів початкової школи розумітимемо поведінку та установки, які допомагають людям ефективно орієнтуватися в особистих і соціальних ситуаціях: контролювати емоції, спілкуватися з навколишніми та ставити цілі. Соціально-емоційне та етичне навчання (SEE Learning) – це новаторська освітня програма, яку розробила міжнародна команда вчених Університету Еморі (США), за підтримки Лауреата Нобелівської премії миру Далай-лами XIV, на базі ідей соціально-емоційного навчання американського психолога і наукового журналіста The New York Times Деніеля Гоулмана. В основі цієї програми – наукові праці та книга Д. Гоулмана «Емоційний інтелект» (2018), яка зараз на піку популярності у всьому світі. Програму розробляли впродовж двадцяти років. Масштабно її апробували в 500 закладах освіти (зокрема, у США, Індії, Бразилії, Великій Британії, Швеції, Швейцарії) впродовж останніх п'яти років. Вона підходить усім, оскільки в ній немає нічого, що б вступало в конфлікт із культурним чи релігійним контекстами (серед дітей, які за нею навчалися, були мусульмани, буддисти й атеїсти) (Елькін, Масалітіна, Фюрст, 2019).

У 2019 році Міністерство освіти і науки України наказом №1431 від 18 листопада затвердило програму та матеріали для 26 шкіл, які беруть участь у пілотному проєкті із впровадження в школах системи соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН), яка не тільки розвиває м'які навички, але й має змінити шкільну атмосферу та ставлення учнів до вчителів, навчання, один до одного та до самих себе.

Програма соціально-емоційного та етичного навчання рекомендує у кожному класі створити куток умиротворення. Це місце, де учні й учениці можуть перебувати, коли засмучені або їм необхідно побути на самоті. У цьому куточку можна вивішувати роботи, створені ними – графіки, малюнки, а також

плакати й інші матеріали з СЕЕН. Ще тут будуть доречними подушки, м'які іграшки, спеціальні зображення, пісочні годинники, музика, книжки з казками та інші ресурси. Куток умиротворення – це місце, де діти можуть проявити до себе доброту й співпереживання та попрактикувати те, чого навчаються у межах СЕЕН. З часом навіть коротке перебування тут може допомогти їм у ситуаціях, коли потрібно заспокоїтися чи віднайти відчуття збалансованості в тілі, оскільки куток умиротворення асоціюватиметься в них із безпекою та благополуччям (Елькін, 2021).

Практики СЕЕН представлено на офіційних сторінках громадської організації «ЕдКемп Україна» (URL: <https://www.edcamp.ua>), яка є ініціатором упровадження програми в Україні. Існує спеціальний методичний посібник «Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕ-навчання» (Елькін, Масалітіна, Фюрст, 2019), який наразі перекладається та постійно оновлюється, додаючи адаптовані для українських учнів плани-конспекти уроків.

Дослідження, що відбулися в початкових школах Локарно (Швейцарія), показали, що такі соціально-емоційні навички, як розпізнавання власних емоцій та врахування їхнього впливу на поведінку, допомагають учням досягти успіху навіть у математиці. Хвилювання, «математична тривога» негативно впливають на когнітивні стратегії та робочу пам'ять. Учні та учениці бояться припуститися помилки, сприймають завдання як дуже складне. Спокій веде до повільного прогресу, а за вчительським заохоченням слідує емоційна активація класу. В основі системи соціально-емоційного навчання лежить визнання того факту, що мозок людини працює як у раціональному (когнітивному), так і в емоційному ключі. Для процесу пізнання важливі обидва напрями. І обидва слід активно використовувати в освіті (Antognazza, 2015).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Соціально-емоційний розвиток є одним із найважливіших факторів для повноцінного розвитку дитини, адаптації її до життя в соціумі, збереження психічного здоров'я й підготовки до подальшого навчання. Соціально-емоційний розвиток учнів початкової школи передбачає формування соціально-емоційних навичок, які ми розуміємо як поведінку та установки, що допомагають людям ефективно орієнтуватися в особистих і соціальних ситуаціях. Соціально-емоційні навички необхідно формувати та розвивати шляхом упровадження в освітній процес спеціальних програм, методик та технік, просвітницькою діяльністю батьківства, створенням безпечного освітнього середовища. Процес формування та розвитку соціально-емоційних навичок учнів початкової школи є системним процесом, який вимагає перегляду фахової

підготовки майбутніх учителів.

До подальших напрямів наукових досліджень належить вивчення взаємозв'язку СЕЕН і розвитку емоційної та соціальної сфер учнів початкової школи й шляхи підготовки майбутніх педагогів до впровадження програми СЕЕН у закладах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич, Л., Дрожжина, Т., Глоба, О. та ін. (2021). *Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа»*. Київ, Україна: Шкільний світ.
2. Громадська організація «Едкемп Україна». Взято 30 квітня 2022 року з <https://www.edcamp.ua>
3. Елькін, О. (2021). *Соціально-емоційне та етичне навчання: навчальна програма для ранньої початкової школи*. Харків, Україна: Дім реклами.
4. Елькін, О., Масалітіна, О., Фюрст, Я. (2019). *Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕ-навчання*. Харків, Україна: Дім реклами.
5. Концепція «Нова українська школа». *МОН України*. (2016, 17 серпня). Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Новікова, О., Валькова, Г. (2021). Формування емоційного та соціального інтелекту в здобувачів освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: Педагогічні науки*. 1, 98–105.
7. Павелків, Р. В. (2011). *Вікова психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл.* Київ, Україна: Кондор.
8. Реқун, Г. П., Свіденська, М. С. (2019). Механізм управління формуванням соціально-емоційних компетенцій у навчальних закладах. *Соціально економіка*, 56, 207–215.
9. Савчин, М. В. (2011). *Вікова психологія*. Київ, Україна: Академвидав.
10. Сергієнко, В. П. (2020). *Особливості психофізичного та соціального розвитку молодших школярів в умовах спеціально організованої позашкільної рухової активності*. Автореф. дис. канд-та наук з фіз. вих. та спорту, Національний університет фізичного виховання і спорту України. Київ, Україна.
11. Сергієнко, В. П. (2018). *Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку з різним рівнем рухової активності*. Взято з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21558>
12. Сухопара, І. Г. (2019). Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті нової української школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Педагогічні науки*, (2), 296-301.
13. Якименко, С. І. (2008). Особливості формування світогляду дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*, 1 (49), 177–180.
14. Якімова, І. О. (2019). Особливості соціально-психологічної адаптації обдарованих першокласників в умовах Нової української школи. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2, 57–63.
15. Abdulla, F., Kasese-Hara, M. (2020). Care worker perspectives on the socio- emotional adjustment of orphans in residential homes. *An International Interdisciplinary Journal for Research, Policy and Care*. Vol. 15 (1), P. 77–84. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>.
16. Antognazza, D. (2015). Social and Emotional Education in Switzerland - a tale of a composite country. *University of Applied Sciences and Arts of Southern Switzerland*. Switzerland.
17. Cohen, J. (2006). Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being. *Harvard Educational Review*, 76, 201–237.

18. Cohen, J., Onunaku, N., Clothier, S., Poppe, J. (2005). Helping young children succeed: Strategies to promote early childhood social and emotional development. (*Research and Policy Report*). Washington, DC: National Conference of State Legislatures.
19. Jones, D., Greenberg, M., Crowley, M. (2015). Early Social-Emotional Functioning and Public Health: The Relationship between Kindergarten Social Competence and Future Wellness. *American Journal of Public Health*, 105, 2283–2290.
20. Moroni, G., Nicoletti, C., & Tominey, E. (2019). Child socio-emotional skills: The role of parental inputs. *Institute of Labor Economics (IZA)*.
21. Sorrenti, G., Zölitz, U., Ribeaud, D., & Eisner, M. (2020). The causal impact of socio-emotional skills training on educational success. *University of Zurich, Department of Economics, Working Paper*, (343).

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND EMOTIONAL SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Victoriia Hrynko

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department of Natural and Mathematical Sciences and Computer
Studies in Primary Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9834-7181
grinko2703@gmail.com

Tetiana Ievtukhova

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the Department of Natural and Mathematical Sciences and Computer Studies in
Primary Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-2586-4361
evtuhovaddpu@gmail.com

Anna Filippova

senior laboratory assistant
of the Department of Natural and Mathematical Sciences and Computer Studies in
Primary Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-0592-8030
filipova1406@gmail.com

Abstract. The new Ukrainian school is the most important reform of the Ministry of Education and Science of Ukraine. The main goal is to form a school in which students will study safely and comfortably and which will provide not only knowledge but also the ability to apply them in everyday life. Analysis of the sources revealed that scientists emphasize that the development of

social-emotional skills of primary school students is one of the urgent tasks of pedagogical science and practice. However, some aspects of the problem of social-emotional skills of primary school students have remained out of the attention of researchers: opportunities to develop the social-emotional skills are insufficiently disclosed, that negatively affects the quality of building the relationships in children's team and students' level of empathy. In general, the problems that arise in social-emotional skills development of primary school students are a reflection of the contradictions between the modern requirements of society for the individual and methodological support of the educational process; and between the increasing of quantity of psychological and pedagogical information about the possibilities of social-emotional skills development and a lack of knowledge of this issue on a family level.

The purpose of the article is to consider the theoretical aspects in clarifying the essence of the concept of social-emotional skills development in primary school students. Primary school age is a period of emotional and social intelligence development: children emotionally perceive the world around them and at the same time there is an active intellectual development. There is a change from the leading play activity to learning and a conscious new social role in this time, with an impact on changes in self-esteem and relationships in the family and with their peers. That is why the primary school age is optimal for social-emotional development. The social-emotional development of primary school students suggests the formation of social-emotional skills, understood as behaviour and attitudes that help people effectively navigate through personal and social situations. Social-emotional skills need to be formed and developed by introducing special programs, methods and techniques into the educational process, by parental education activities, and by creating a safe educational environment. The process of formation and development of social-emotional skills of primary school students is a systemic process that requires a revision of the professional training of future teachers.

Key words: social-emotional development of primary school students; social-emotional skills of primary school students; program of social-emotional and ethical training.

REFERENCES

1. Ghrynevych, L., Drozhzhyna, T., Ghloba, O. ta inshi (2021). Analitichnyi ohliad "Mozhlyvosti dlia realizatsii sotsialno-emotsinoho navchannia v ramkakh reformy "Nova ukraiinska shkola" [Analytical review "Opportunities for the implementation of socio-emotional learning in the framework of the reform "New Ukrainian School"]. Kyiv, Ukraine: Shkilnyi svit. [in Ukriianian].
2. Hromadska orhanizatsiia "Edkemp Ukraina" [Public organization "Edcamp Ukraine"]. 30 April 2022. URL <https://www.edcamp.ua> [in Ukriianian].
3. Elkin, O. (2021). *Socialno-emotsiine ta etychne navchannia: navchalna prohrama dlia rannoi pochatkovoї shkoly* [Socio-emotional and ethical learning: a curriculum for early primary school]. Kharkiv, Ukraine: Dim reklamy. [in Ukriianian].
4. Elkin, O., Masalitina, O., Furst, Ja. (2019). *Vybrani materialy mizhnarodnoi prohramy z formuvannia miakykh navychok SEE-navchannia* [Selected materials of the international program for the formation of soft skills of SEE-learning]. Kharkiv, Ukraine: Dim reklamy. [in Ukriianian].
5. *Kontsepsiia "Nova ukraiinska shkola"* [Concept "New Ukrainian School"]. MON of Ukraine. (2016, 17 August). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukraiinska-shkola-compressed.pdf> [in Ukriianian].
6. Novikova, O. O., Valjkova, Gh. V. (2021). Formuvannia emotsinoho ta sotsialnoho intelektu v zdobuvachiv osvity [Formation of emotional and social intelligence in students]. *Visnyk Ghluhivskogo nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka: Pedagoghichni nauky, 1*, 98–105. [in Ukriianian].
7. Pavelkiv, R. V. (2011). *Vikova psykholohija* [Age psychology]. Kyiv, Ukraine: Kondor. [in Ukriianian].
8. Rekun, Gh. P., Svidensjka, M. S. (2019). Mekhanizm upravlinnia formuvanniam sotsialno-emotsiinykh kompetentsii u navchalnykh zakladakh [The mechanism of management of

formation of social and emotional competences in educational institutions]. *Sotsialna ekonomika*, 56, 207–215. [in Ukrainian].

9. Savchyn, M. V. (2011). *Vikova psykholohija [Age psychology]*. Kyiv, Ukraine: Akademydav. [in Ukrainian].

10. Serhienko, V. P. (2020). *Osoblyvosti psykhofizychnoho ta sotsialnoho rozvytku molodshykh shkoliariv v umovakh spetsialno orhanizovanoi pozashkilnoi rukhovoї aktyvnosti [Features of psychophysical and social development of junior schoolchildren in the conditions of specially organized out-of-school motor activity]*. (Thesis of PhD dissertation). Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

11. Serhienko, V. P. (2018). *Osoblyvosti sotsialnoho rozvytku ditei molodshoho shkilnoho viku z riznym rivnem rukhovoї aktyvnosti [Features of social development of children of primary school age with different levels of physical activity]*. URL <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21558> [in Ukrainian].

12. Sukhopara, I. H. (2019). Chynnyky rozvytku emotsinoho intelektu molodshykh shkoliariv u konteksti novoi ukrainskoi shkoly [Factors in the development of emotional intelligence of primary school students in the context of the new Ukrainian school]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni VO Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky*, 2, 296–301. [in Ukrainian].

13. Yakymenko, S. I. (2008). Osoblyvosti formuvannia svitohliadu dytyny starshoho doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Features of the formation of the worldview of the child of senior preschool and primary school age]. *Pedagogichni nauky*, 1 (49), 177–180. [in Ukrainian].

14. Yakymova, I. O. (2019). Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii obdarovanykh pershoklasnykiv v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Features of social and psychological adaptation of gifted first-graders in the conditions of the New Ukrainian school]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 2, 57–63. [in Ukrainian].

15. Abdulla, F., Kasese-Hara, M. (2020). Care worker perspectives on the socio-emotional adjustment of orphans in residential homes. *An International Interdisciplinary Journal for Research, Policy and Care*. Vol. 15 (1), 77–84. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>.

16. Antognazza, D. (2015). Social and Emotional Education in Switzerland – a tale of a composite country. *University of Applied Sciences and Arts of Southern Switzerland*. Switzerland.

17. Cohen, J. (2006). Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being. *Harvard Educational Review*, 76, 201–237.

18. Cohen, J., Onunaku, N., Clothier, S., Poppe, J. (2005). Helping young children succeed: Strategies to promote early childhood social and emotional development. (*Research and Policy Report*). Washington, DC: National Conference of State Legislatures.

19. Jones, D., Greenberg, M., Crowley, M. (2015). Early Social-Emotional Functioning and Public Health: The Relationship between Kindergarten Social Competence and Future Wellness. *American Journal of Public Health*, 105, 2283–2290

20. Moroni, G., Nicoletti, C., & Tominey, E. (2019). Child socio-emotional skills: The role of parental inputs. *Institute of Labor Economics (IZA)*.

21. Sorrenti, G., Zölitz, U., Ribeaud, D., & Eisner, M. (2020). The causal impact of socio-emotional skills training on educational success. *University of Zurich, Department of Economics, Working Paper*, (343).

Матеріали надійшли до редакції 02.04.2022 р.